ISSN:3030-332X
Impact factor: 9,493
International journal of scientific researchers

AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRIDA SHAHARSOZLIK

Sattorov Xurshid Abduvali o‘g‘li
Farg‘ona davlat universiteti
3-bosqich tayanch doktoranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.23507540

Annotatsiya. Mazkur maqolada Amir Temur va temuriylar hukmronligi davrida Movarounnahr hamda Xuroson hududlarida shaharsozlikning rivojlanish xususiyatlari tahlil qilinadi. Samarqand, Shahrisabz va Hirot shaharlarining me’moriy qiyofasi, jamoat binolari, diniy-ma’rifiy majmualar, savdo infratuzilmasi va shahar muhitining shakllanishiga alohida e’tibor qaratiladi. Shuningdek, bunyodkorlik faoliyatining siyosiy hokimiyatni mustahkamlash, iqtisodiy hayotni rivojlantirish va madaniy aloqalarni kengaytirishdagi o‘rni yoritiladi. Tarixiy manbalar va zamonaviy ilmiy tadqiqotlar asosida temuriylar davri shaharsozligining o‘ziga xos jihatlari hamda uning keyingi me’morchilik taraqqiyotiga ko‘rsatgan ta’siri ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: Amir Temur, temuriylar, shaharsozlik, Samarqand, Shahrisabz, Hirot, me’morchilik, Oqsaroy, Bibixonim masjidi, Go‘ri Amir, Ulug‘bek madrasasi, tarixiy meros, obodonlashtirish.

Kirish

Amir Temur va temuriylar davri Markaziy Osiyo tarixida siyosiy, iqtisodiy va madaniy taraqqiyotning muhim bosqichlaridan biri hisoblanadi. XIV asrning ikkinchi yarmida Amir Temur tomonidan markazlashgan davlatning tashkil etilishi mamlakatning yirik shaharlarida bunyodkorlik ishlarining kengayishiga zamin yaratdi. Ayniqsa, Samarqand va Shahrisabz shaharlarida amalga oshirilgan qurilish ishlari, keyinchalik Hirotda davom ettirilgan me’moriy faoliyat mintaqaning tarixiy qiyofasini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etdi. Mazkur davr shaharsozligini faqat yirik saroylar, masjidlar va maqbaralar qurilishi bilan izohlash yetarli emas. Chunki shaharlarning rivojlanishi savdo yo‘llari, hunarmandchilik, diniy-ma’rifiy muassasalar, turar joylar va jamoat makonlarining o‘zaro aloqasi bilan ham chambarchas bog‘liq bo‘lgan.

Amir Temur 1370-yilda Movarounnahrda hokimiyatni mustahkamlagach, Samarqandni davlatining asosiy siyosiy markaziga aylantirdi. Shaharning geografik joylashuvi, Zarafshon vodiysining tabiiy imkoniyatlari va qadimdan shakllangan savdo aloqalari uning yirik iqtisodiy hamda madaniy markaz sifatida rivojlanishiga qulay sharoit yaratgan. Amir Temur Samarqandni obod qilishga alohida e’tibor qaratib, unda ulkan me’moriy inshootlar barpo ettirdi. Turli hududlardan me’morlar, ustalar va hunarmandlarning jalb qilinishi qurilish madaniyatining rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatdi. Mahalliy me’moriy tajriba boshqa mintaqalarda shakllangan badiiy an’analar bilan uyg‘unlashib, temuriylar davriga xos me’moriy uslubning shakllanishiga xizmat qildi.

Samarqand temuriylar davrida siyosiy markaz bo‘lish bilan birga, hunarmandchilik, savdo va madaniyat rivojlangan yirik shaharga aylandi. Shahar qiyofasini belgilashda masjidlar, madrasalar, maqbaralar va saroylar muhim o‘rin egalladi. Ushbu inshootlarda ulkan peshtoqlar, gumbazlar, koshinkorlik, geometrik naqshlar va yozuvlardan keng foydalanildi. Me’moriy bezaklar binolarning estetik ko‘rinishini boyitish bilan birga, o‘sha davr ustalarining texnik mahorati va badiiy tafakkurini ham namoyon etdi.

Samarqanddagi Bibixonim masjidi Amir Temur davri monumental me’morchiligining mashhur namunalaridan biridir. Uning qurilishi XIV asr oxirida boshlangan bo‘lib, bino o‘zining katta hajmi, baland

peshtog‘i va ulkan gumbazlari bilan ajralib turgan. Masjid diniy vazifani bajarish bilan bir qatorda, Samarqandning siyosiy va madaniy mavqeini ifodalovchi me’moriy ramz sifatida ham ahamiyat kasb etgan. Go‘ri Amir maqbarasi esa temuriylar sulolasi vakillari xotirasi bilan bog‘liq muhim yodgorlik hisoblanadi. Uning moviy gumbazi, bezaklari va me’moriy yechimi keyingi davr me’morchiligi uchun ham muhim namuna bo‘lib xizmat qilgan.

Samarqanddagi Registon maydoni ham shaharning tarixiy taraqqiyotini o‘rganishda muhim ahamiyatga ega. Biroq uning bugungi kunda mavjud bo‘lgan uch madrasali me’moriy ansambli turli davrlarda shakllangan. Ulug‘bek madrasasi XV asrning birinchi choragida bunyod etilgan bo‘lsa, Sherdor va Tillakori madrasalari XVII asrga mansub. Shu sababli Registonning hozirgi ko‘rinishini to‘liq Amir Temur davriga tegishli deb hisoblash tarixiy jihatdan to‘g‘ri emas. Ushbu holat temuriylar davri me’moriy merosini o‘rganishda har bir inshootning qurilish sanasi va tarixiy sharoitini alohida hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi. Amir Temur faoliyati bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan Shahrisabz shahri ham temuriylar davri shaharsozligining muhim markazlaridan biri bo‘lgan. Tarixiy manbalarda Kesh nomi bilan ham uchraydigan bu shahar hukmdorning siyosiy va madaniy hayotida alohida o‘rin tutgan. Shahrisabzdagi Oqsaroy saroyi Amir Temur davri saroy me’morchiligining eng mashhur namunalaridan hisoblanadi. Saroy qurilishi 1380-yilda boshlangan. Uning ulkan peshtoqi va monumental ko‘lami hukmdor qarorgohlarining siyosiy nufuzini ifodalagan. Bugungi kungacha saqlanib qolgan peshtoq qoldiqlari binoning dastlabki me’moriy ko‘lami va badiiy yechimi haqida tasavvur beradi. Oqsaroy nafaqat saroy vazifasini bajargan, balki Shahrisabzning tarixiy qiyofasini belgilovchi muhim me’moriy yodgorlikka ham aylangan.

Shahrisabzdagi Dor us-Saodat majmuasi ham temuriylar davri memorial va diniy me’morchiligining muhim namunalaridan biridir. Majmua hukmdor oilasi vakillari xotirasi va diniy ehtiyojlar bilan bog‘liq bo‘lgan. Bunday inshootlar temuriylar davrida sulolaviy xotira, diniy e’tiqod va me’morchilik o‘rtasidagi aloqalar kuchli bo‘lganini ko‘rsatadi. Shahrisabzning tarixiy markazida saroylar va maqbaralar bilan bir qatorda savdo hamda jamoat ehtiyojlariga xizmat qiluvchi inshootlar ham mavjud bo‘lgan. Xususan, Chorsu savdo inshooti shahar markazidagi iqtisodiy hayot va savdo faoliyatining me’moriy muhit bilan bog‘liqligini namoyon etadi. Amir Temur vafotidan keyin uning avlodlari bunyodkorlik an’analarini davom ettirdilar. Bu jarayonda Hirot shahri alohida ahamiyat kasb etdi. XV asrda Hirot Xurosonning muhim siyosiy, iqtisodiy va madaniy markaziga aylandi. Shohrux, Sulton Abu Said va Sulton Husayn Boyqaro kabi hukmdorlar davrida shahar me’morchiligi va obodonchiligi rivojlandi. Hirotda mudofaa inshootlari, bozorlar, masjidlar, madrasalar, maqbaralar va bog‘lar barpo etildi. Shohruxning rafiqasi Gavharshodbegim homiyligida bunyod etilgan diniy-ma’rifiy inshootlar temuriylar davri me’morchiligining yuksak namunalaridan hisoblanadi. Ushbu binolar o‘zining me’moriy yechimi, bezaklari va shahar muhitidagi o‘rni bilan ajralib turgan.

XV asrning ikkinchi yarmida Hirotning madaniy hayoti yanada rivojlandi. Sulton Husayn Boyqaro va Alisher Navoiy faoliyati bilan bog‘liq bunyodkorlik ishlari shaharning ilm-fan, adabiyot va san’at markazi sifatidagi mavqeini mustahkamladi. Diniy va ma’rifiy muassasalar, jamoat binolari hamda bog‘lar shahar qiyofasini boyitish bilan birga, ilm ahli va san’atkorlar faoliyati uchun ham qulay muhit yaratdi. Hirot tajribasi temuriylar davri shaharsozligini faqat Amir Temur faoliyati bilan cheklab bo‘lmasligini ko‘rsatadi. Ushbu an’analar keyingi avlod hukmdorlari va homiylari tomonidan davom ettirilib, yangi me’moriy yechimlar bilan boyitilgan.

Temuriylar davri shaharsozligining asosiy xususiyatlaridan biri monumental me’morchilikning keng rivojlanganidir. Yirik saroylar, masjidlar, madrasalar va maqbaralar shaharlarning siyosiy hamda madaniy mavqeini ifodalagan. Diniy-ma’rifiy muassasalar ibodat qilish bilan birga, ta’lim va ilmiy faoliyat uchun ham muhim bo‘lgan. Bozorlar, ustaxonalar va savdo yo‘llari bilan bog‘liq inshootlar iqtisodiy

munosabatlarning rivojlanishiga xizmat qilgan. Turar joy hududlarida esa ichki hovlilar, tor ko‘chalar, mahalla masjidlari va mahalliy markazlar shahar hayotining kundalik ehtiyojlarini ta’minlagan. Shu tariqa temuriylar davri shaharsozligi monumental binolar va oddiy aholi yashash muhitining o‘zaro bog‘liqligi bilan ajralib turgan. Yirik me’moriy inshootlarning bunyod etilishi katta mablag‘, mehnat va tashkiliy resurslarni talab qilgan. Hukmdorlar homiyligi, savdo faoliyati va diniy muassasalarni qo‘llab-quvvatlovchi vaqf tizimi shaharlarning iqtisodiy hamda madaniy hayotida muhim o‘rin egallagan. Biroq har bir inshootning qurilish manbalari va moliyalashtirish tartibini aniq belgilash uchun tegishli tarixiy hujjatlar, yozma manbalar va vaqfnomalarni alohida o‘rganish lozim. Shuning uchun temuriylar davri shaharsozligini baholashda tarixiy dalillar bilan umumiy xulosalarni farqlash muhim hisoblanadi. Temuriylar davrida rivojlangan me’moriy an’analar keyingi asrlarda Markaziy Osiyo va boshqa mintaqalardagi qurilish madaniyatiga ta’sir ko‘rsatdi. Samarqand va Shahrisabzdagi monumental inshootlar, koshinkorlik san’ati, gumbazlar va peshtoqlarning badiiy yechimlari me’morchilik tarixida muhim o‘rin egallaydi. Ushbu meros bugungi kunda ham tarixiy shaharlarning o‘ziga xosligini belgilovchi omillardan biri hisoblanadi. Tarixiy obidalarni asrash, ularni ilmiy asosda ta’mirlash va atrofidagi tarixiy muhitni muhofaza qilish madaniy merosni kelajak avlodlarga yetkazishning muhim shartidir.

Xulosa qilib aytganda, Amir Temur va temuriylar davri shaharsozligi Markaziy Osiyo tarixida me’moriy, iqtisodiy va madaniy taraqqiyotning muhim bosqichini tashkil etadi. Samarqand siyosiy markaz va monumental me’morchilik namunalarining yirik maskani sifatida, Shahrisabz saroy me’morchiligi va sulolaviy xotira bilan bog‘liq inshootlari orqali, Hirot esa ilm-fan, san’at va keyingi temuriylar bunyodkorligi bilan ajralib turadi. Ushbu shaharlarning rivojlanishi shuni ko‘rsatadiki, temuriylar davri shaharsozligining ahamiyati faqat ulkan binolar qurilishi bilan cheklanmaydi. Uning muhim jihatlari savdo va hunarmandchilikni rivojlantirish, diniy-ma’rifiy muassasalarni qo‘llab-quvvatlash, shahar makonini tashkil etish va mahalliy me’moriy an’analarni turli madaniy tajribalar bilan uyg‘unlashtirishda namoyon bo‘ladi. Shu bois temuriylar davri shaharsozlik merosini o‘rganish tarixiy o‘zlikni anglash, me’moriy yodgorliklarni muhofaza qilish va zamonaviy shaharsozlikda tarixiy tajribadan foydalanish uchun muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. UNESCO World Heritage Centre. Samarkand – Crossroad of Cultures. https://whc.unesco.org/en/list/603/
2. UNESCO World Heritage Centre. Historic Centre of Shakhrisyabz. https://whc.unesco.org/en/list/885/
3. Malikov, A. The Cultural Traditions of Urban Planning in Samarkand during the Epoch of Timur. 2022. https://www.researchgate.net/publication/365183201_The_cultural_traditions_of_urban_planning_in_Samarkand_during_the_epoch_of_Timur
4. Encyclopaedia Iranica. Herat iv. Topography and Urbanism. https://www.iranicaonline.org/articles/herat-iv/
5. Golombek, L., Wilber, D. N. The Timurid Architecture of Iran and Turan. Princeton University Press, 1988.
6. Manz, B. F. The Rise and Rule of Tamerlane. Cambridge University Press, 1989.
7. UNESCO World Heritage Centre. Samarkand – Crossroad of Cultures: Nomination Documentation.